

Személyes történelem és jog Bertók László *Priusz* című munkájában

MATYASOVSKY-NÉMETH MÁRTON

Talán az utolsó szó jogán, talán
fiam jogán csak, ki egyszer fölöttem
átnyúl majd, hogy túl nemzedékek falán
megkapaszkodják valami közösben,
ami személyes, el kell mondanom még,
hogy dédapám és március ügyében,
fellebbezések, perújrafelvétel
és ítéletek oda-vissza közben
sikerült végleg összekeverednem
dédapámmal, aki kilencszázegyben
véletlenül és dolgavégezetlen
halt meg, azazhogy megmaradt helyettem,
így esett, hogy ezerkilencszázötven-
ötben, akik illetékes körökben
gyűrt, sípujjú ingétől megijedtek,
lefüggönyözött autóval jöttek
értem is [...]

BERTÓK László: *Dédapám, március* (részlet)

Bertók László *Priusz* című kötete 2016-ban harmadik alkalommal jelent meg a Magvető Kiadó Tények és tanúk sorozatában.¹ A memoárnak, vallomásnak is tekinthető mű a költő ellen 1955-ben lefolytatott büntetőeljárást mutatja be, valamint annak elő- és utótörténetét ismerteti. A művet a jog és irodalom megközelítési szempontjai felől elemezni a benne bemutatott büntetőeljáráson kívül azért is érdemes, mert a memoár szövegében közvetlenül megjelenik a jog hivatalos nyelvezete. A cselekmény egyszerre rajzolódik ki a peres aktában található hivatalos okiratokból és Bertók azokhoz fűzött kísérőszövegeiből. A kötet első megjelenésekor Závada Pál olyan „dokumentumfüzérként” jellemezte az írást, amelyben a szerző a „kor hivatalos papírjainak az egyszerre

¹ BERTÓK László: *Priusz* (Budapest: Magvető 2016) <https://goo.gl/RheDZR>.

brutális és nevelésesen bumfordi nyelvezet[ét]” formálja szépirodalommmá azokhoz írt glosszáival.²

Tanulmányom a *Prius*ban egyszerre megjelenő hivatalos és személyes elbeszélés-módot a narratív jogtudomány, más néven a jogi történetmondás prizmáján keresztül vizsgálja, amely a jog mindennapokra gyakorolt hatását köznapi történetek szemléltetésén keresztül mutatja be.³ A tanulmány első része a narratív jogtudomány kialakulásának történetét és elméleti alapvetéseit mutatja be, a második rész pedig a *Prius*ban megjelenő párhuzamos narratívák részletes elemzését tárgyalja.

A jogi történetmesélés,⁴ ahogyan azt Nagy Tamás ismerteti,⁵ a jog mindennapokban betöltött szerepét történeteken, „meséken” keresztül ábrázolja. Ezt a módszert elsőként a *Critical Race Theory* (CRT, kritikai rasszelmélet), valamint a feminista jogi kritika képviselői használták.⁶ Az irányzat által alkalmazott módszertant és annak fontosságát elsőként a CRT egyik alapítójának tekinthető Richard Delgado fogalmazta meg programadó tanulmányában.⁷

Delgado, Derrick Bell nyomán, úgy tartotta, hogy a jog hagyományos szereplőinek történeteinek, tehát a jogi eljárásból, okiratokból megismerhető hivatalos narratívákon kívül meg kell szólaltatni a laikus oldal képviselőit is.⁸ A CRT képviselői ezért számos olyan interjút, történetet gyűjtöttek és közöltek, amelyekben elsősorban a különböző kisebbségekhez tartozó csoportok tagjainak a hivatalos, állami joggal való találkozását örökítették meg. E narratívákon keresztül azt kívánták demonstrálni, hogy az emberek a hivatalos jog alkalmazását sokszor igazságtalannak élik meg, számukra a jog által képviselt valóság és a saját valóságuk nem esik egybe („*shared reality*”). Az irányzat képviselői szerint a történetek olvasói ráébredhetnek arra, hogy a jog által megjelenített, „igazságosnak és természetesnek” gondolt társadalmi berendezkedés nem más, mint pusztán ideológia, mely az uralkodó csoportok hatalmon maradását alapozza meg.⁹ A CRT alkalmazói szerint a laikus narratívák demokratizálhatják, elérhetőbbé tehetik a jogot azok számára, akik a legkevésbé érzik azt magukénak, ezáltal egyfajta „terápiaként” funkcionálhatnak, ami növeli a csoportszolidaritást.¹⁰

² ZÁVADA Pál: „Nem írok recenziót Bertók Priuszáról” *Jelenkor* 1994/12, 1114–1117, <https://goo.gl/PMK5De>.

³ A *narrative jurisprudence* narratív jogtudományként vagy jogi történetmondásként való fordítását Nagy Tamás alkalmazza először. E tanulmány megszületésében is nagy segítségemre voltak Nagy írásai, elsősorban monográfiája, mely részletesen mutatja be a tanulmányban csak vázlatosan ismertetett irányzat történetét és legnagyobb hatású munkáit. NAGY Tamás: *Josef K. nyomában. Jogról és irodalomról* (Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor 2010).

⁴ Lásd bővebben Peter BROOKS – Paul GEWIRTZ (szerk.): *Law's Stories: Narrative and Rhetoric in the Law* (New Haven – London: Yale University Press 1996).

⁵ NAGY (3. j.) 128–129.

⁶ Az irányzatok elnevezésének fordítása szintén Nagy Tamáshoz köthető.

⁷ RICHARD DELGADO: „Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative” *Michigan Law Review* 1989/8, 2411–2441. Az irányzat jelentős képviselője még a CRT oldaláról Derrick Bell, Patricia Williams, a feminizmus meghatározó alakjai közül pedig Martha Minow és Catherine MacKinnon.

⁸ DELGADO (7. j.) 2412.

⁹ DELGADO (7. j.) 2413. Annak bemutatásához, hogy az amerikai jog s főként annak nyelvezete a fehérek hegemón helyzetét hivatott megőrizni, lásd bővebben Ian HANEY-LÓPEZ: *White by Law: The Legal Construction of Race* (New York: New York University Press 2006).

¹⁰ DELGADO (7. j.) 2437. Mivel a kritikai jogelméleti mozgalom által alkalmazott módszerről van szó, talán nem vakmerőség azt állítani, hogy Gramsci terminológiájának megfelelően a *narrative jurisprudence* által

Ezt az irányzatot rengeteg kritika érte minden irányból. Érdekes a Richard Posner és Robin West közötti – szintén Nagy Tamás által ismertetett¹¹ – vitát megemlíteni.¹² Ebben Posner igencsak kritikai élel közelítette meg a jogi történetmesélést, amikor azt írta, hogy a hitelességük szempontjából kevésbé ellenőrzött elbeszélések sokkal inkább a jog átpolitizálásában, mintsem annak demokratizálásában járhatnak élen.¹³ A konzervatív amerikai jogtudós szerint a jog- és irodalomtudomány vizsgálati tárgyai nagymértékben különböznek, így a kettő együttes metodológiai alkalmazása kevésbé vehető komolyan a tudomány szempontjából.¹⁴

A jogtudomány narratív elemzésével foglalkozó kortárs, elsősorban kontinentális szerzők, mint például a német Greta Olson, úgy látják, a jog kulturális fordulata¹⁵ óta a jog narratív vizsgálata elfogadott módszertanná vált, hiszen már nem kérdőjelezhető meg az a felfogás, mely szerint a jog narratív struktúrája kulturálisan meghatározott.¹⁶ Olson úgy látja, a jog és irodalom klasszikusainak számító, többnyire amerikai szerzők között az 1980–90-es években lezajlott viták meghaladottá vagy legalábbis érdektelenné váltak, mivel a jog és irodalom betagozódott a jog számos kulturális megközelítési lehetősége közé.¹⁷ A jog narratív elemzésének, ugyancsak a klasszikus amerikai jog és irodalom szakirodalmától eltérően, négy iránya különböztethető meg: 1. a versenyző jogi narratívák vizsgálata, amely főként a tárgyalóteremben megjelenő narratívákat

megjelentetett *shared reality*, avagy megosztott valóság, leginkább egyfajta ellenhegemóniát képviselhet a jogászság felkent, zárt, hegemon világgal szemben. A narratív jogtudomány művelői két alapvetésben értenek egyet: „(A) Az emberi megismerésben és gondolkodásban a narratívumoknak kitüntetett szerepük van. (B) Ugyanarról az eseményről egymástól különböző és egymással versengő narratívák mondhatók el, s e történet-változatok az elbeszélők érdekeinek és tapasztalatainak különbözőségeit jelentik meg.” NAGY (3. j.) 129.

¹¹ NAGY (3. j.) 96.

¹² Robin WEST: „Jurisprudence as Narrative: An Aesthetic Analysis of Modern Legal Theory” *New York Law Review* 1985/2, 145–211 és Richard A. POSNER: „Law and Literature. A Relation Reargued” *Virginia Law Review* 1986/8, 1351–1392 nyomán Richard A. POSNER: *Law and Literature* (Cambridge: Harvard University Press 1998).

¹³ NAGY (3. j.) 87.

¹⁴ Erre fejtette ki kritikáját Daniel A. Farber és Suzanna Sherry, göröcső alá véve a jogi történetmesélés technikáját, és erős kritikával illették annak képviselőit, megkérdőjelezve a történetek eredetiségét és pontosságát. Állításuk szerint az elemzés nélkül megjelentetett történetek erősen befolyásolhatók, és valóságuk egyáltalán nem ellenőrizhető. Írásukban mégis a jogi történetmesélés fontosságát hangsúlyozzák, kritikáik figyelembevételével. Lásd még Daniel A. FARBER – Suzanna SHERRY: „Telling Stories Out of School: An Essay on Legal Narratives” *Stanford Law Review* 1992/4, 807–855, <https://goo.gl/1TtFQq>; Richard DELGADO: „On Telling Stories in School: A Reply to Farber and Sherry” *Michigan Law Review* August 1, 1989, 2411–2441, <https://goo.gl/zAZ1bd>.

¹⁵ A jog kulturális fordulataról, tehát a jog akként való felfogásáról, mely szerint „a jog nem közelíthető meg pusztán szabályok együtteseként, hanem olyan jelenség, mely kulturális kötöttségekkel rendelkezik”, lásd bővebben FEKETE Balázs: „A kortárs »jogi kultúra« fogalom eredete” in H. SZILÁGYI István (szerk.): *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017* (Budapest: Pázmány Press 2018) 123–45 és FLECK Zoltán (szerk.): *A jogtudat narratív értelmezése* (Budapest: ELTE Eötvös 2018) 16–21.

¹⁶ Greta OLSON: *Narration and Narrative in Legal Discourse*, 2014, <https://goo.gl/rpe2BL>. A narráció kortárs elméletéhez lásd még Monika FLUDERNIK: *An Introduction to Narratology* (London – New York: Routledge 2009) <https://goo.gl/pxfBEN> és Monika FLUDERNIK: „A Narratology of the Law? Narratives in Legal Discourse” *Critical Analysis of Law and the New Interdisciplinarity* 2014/1, 87–109, <https://goo.gl/Hu5Zna>.

¹⁷ Greta OLSON: „Futures of Law and Literature: A Preliminary Overview from a Culturalist Perspective” in Christian HIEBAUM – Susanne KNALLER – Doris PICHLER: *Recht und Literatur im Zwischenraum/Law and Literature In-Between: Aktuelle inter- und transdisziplinäre Zugänge/Contemporary Inter- and Transdisciplinary Approaches* (Bielefeld: transcript 2015), 37–69, <https://goo.gl/9CKg1X>.

vizsgálja, 2. a jogi retorika, 3. a marginalizálódott társadalmi csoportok jogról alkotott narratívái, valamint 4. a jogi szövegek narratív vizsgálata.¹⁸

Mivel a *Priuszban* is a jog által elnyomott személy története ismerhető meg, ezért érdemes áttekinteni azokat a módszertani kérdéseket, amelyekkel az elnyomott csoportok tagjainak jogról alkotott narratívái vizsgálhatók. Ezen belül az egyik irányzatnak tekinthetők az „igazságbizottságokat” (*truth commissions*) a jog és irodalom nézőpontjából vizsgáló kutatások. Ezeket a bizottságokat újjáéledő, fiatal demokráciákban szervezték meg azzal a céllal, hogy a diktatúrákban sérelmet szenvedett áldozatok és a sérelmet okozó elkövetők együtt beszélhessék el történeteiket.¹⁹ Ilyen csoportokat a XX. század utolsó két évtizedében hoztak létre Dél-Amerikában és Afrikában.²⁰

Teresa Godwin Phelps szerint az igazságbizottságok működése során az áldozati és a tettesi narratívák egy dialógusban való szerepeltetése, majd rögzítése a következő előnyökkel járhat:

1. mindig figyelembe kell vennünk, hogy emberek által más embertársukkal szemben elkövetett cselekményekről van szó,
2. a történetek segíthetnek az erőszakkal okozott pszichológiai károk enyhítésében,
3. a történeteken keresztül egymással egyébként nem érintkező csoportok léphetnek kapcsolatba egymással, így könnyebbé válhat megérteni a másik szenvedését és fájdalmát,
4. az elhallgatott múlt a nyilvánosság elé kerül,
5. a történetek segíthetnek az elnyomó rendszerek lebontásában,
6. az emlékezés szakralitása segíthet a széttöredezett társadalmak újjáépítésében,
7. a személyes történetek együttese segíthetnek felépíteni egy új nemzeti történelmi narratívát.²¹

Ahogy a kritikai rasszelmélet egyik képviselője, Toni Massaro is kiemeli, az eljárásokban szereplő felek a történetek kölcsönös meghallgatásán keresztül közelebb kerülhetnek egymáshoz, és ezáltal kialakulhat közöttük az empátia.²² Tehát ahol a jog nem tud segíteni, ott a történetek lépnek előtérbe.²³

Phelps a jogi történetmesélés közegét az orosz irodalomtudós, Mihail Bahtyin karneváleméletéhez hasonlítja.²⁴ Meglátása szerint a narratívák által megjelenített sokszínűség kiemeli a jog szereplőit a jog zárt, rideg világából, csakúgy, ahogy azt a középkori karneválok, haláltáncok tették a középkor zárt rendjében élő emberekkel. Az ilyen ünnepek alkalmával egy napra minden szabály és konvenció alkalmazását felfüggesztették, megszabadítva a résztvevőket a rítusok általi kötöttségektől. A karneválok

¹⁸ OLSON (16. j.).

¹⁹ Teresa Godwin PHELPS: *Shattered Voices: Language, Violence, and the Work of Truth Commissions* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2006) 74–118.

²⁰ Argentínában 1984-ben hozták létre a Nemzeti Bizottság az Eltűntekért (CONADEP) csoportot, melyet a katonai diktatúrában eltűnt személyek hozzátartozói alakítottak meg. További hasonló testületek alakultak még Chilében és El Salvadorban. Phelps külön kiemeli még a Dél-Afrikai Igazság- és Kiegyezés Bizottságot (STC) is, amelyet 1996-ban szerveztek meg az apartheid szenvedéseinek feltárására.

²¹ PHELPS (19. j.) 8.

²² Toni MASSARO: „Empathy, Legal Storytelling, and the Rule Of Law: New Words, Old Wounds” *Michigan Law Review* 1989/8, 2099–2127, <https://goo.gl/je5Nvj>.

²³ PHELPS (19. j.).

²⁴ PHELPS (19. j.) 70.

ezáltal egy olyan alternatív társadalmi valóságot jelenítettek meg, amelyben mindenki egyenlően vehetett részt, megszabadulva félelmeitől és mindenfajta kötött formától. Az igazságbizottságok működésük alatt, a karneválokhoz hasonlóan, egy időre felfüggesztik a jogi eljárások merevségét, és ezzel hozzájárulnak a közösségek és tagjaik traumáinak feloldásához.²⁵

Ugyan hazánkban a diktatúrák okozta sebek közösségi formában történő vagy akár igazságbizottságok általi feldolgozása elmaradt, a tudományos szakirodalomban²⁶ és a szépirodalomban²⁷ találhatunk rá kísérleteket.²⁸ Bertók 1990-ben írt, 1992-ben kiegészített műve is ilyen kísérletként értelmezhető, hiszen a diktatúra joga által okozott sérelmek feldolgozását az ötvenes évek hivatalos jogi kultúrájának bemutatásával teszi meg.²⁹ Ahogyan Esterházy Péter írta:

[...] itt van, ez az, itt a nyomnéküliség nyoma. Alaptörténet, kis, magyar. Megkockáztatom, Bertók ezen a 40-50 oldalon megírta az elmúlt 35 évet. [...] Ez az igazi történetünk, ez a nemtörténet. [...] Bertók írása nem akar semmit, nem szenved és nem pöröl, nem vádol és nem kér elégtételt. Mondja magát, és én ugyan, ha lehet, kerülöm a „mi”-t, de mond minket, a szenvedéseinket, pöröléseinket, vádjainkat, elégtételkeresésünket. Nincs elégtétel. Nincs, aki bocsánatot kérjen, nincs, aki adjon. Mi történt? Múlunk, ez történik. Szerintem az írás így, ahogy van, „kicsin”, megérne egy kötetet, hon- és önismereti kötelező olvasmány.³⁰

A műhöz való közelítés érdekében elengedhetetlen a szerző életútjának ismerete, hiszen a narratív jogtudomány által megjelenített történetek résztvevőinél is nagyon fontos az a közeg, amely a szereplők életútját meghatározta. Az életutak ismerete nagyban segítheti a történetek megértését és kontextusba helyezését. Bertók László 1935-ben született a Somogy megyei Vésén, és a faluban töltött gyermekkor, az ott megélt világháborús és 1950-es évekbeli emlékek egész későbbi életére és munkásságá-

²⁵ PHELPS (19. j.) 70.

²⁶ Ilyennek tekinthetjük a teljesség igénye nélkül a szintén Silbey módszertánán alapuló, a holokausztn túlélőivel élettörténet-kutatást végző Vajda Júlia munkásságát. VAJDA Júlia: „»Zsidóként antiszemita voltam«: történet a holokausztn jelenvalóságáról” in MOLNÁR Judit (szerk.): *A Holokausztn Magyarországon európai perspektívában* (Budapest: Balassi 2005) 557–574.

²⁷ A teljesség igénye nélkül: ESTERHÁZY Péter: *Javított kiadás. Melléklet a Harmonia caelestishez* (Budapest: Magvető 2002) <https://goo.gl/BkMaF8>; FORGÁCH András: *Élő kötet nem marad* (Budapest: Jelenkor 2015).

²⁸ Nagy Tamás szerint „szocializmus jogának – s ezáltal »logosza« e szegmensének – teljesebb megértéséhez a korszak irodalmának tanulmányozása is komolyan hozzájárulhat, s ezt a hazai »jog és irodalom« kutatások igen érdekes fejezetének tartanám.” NAGY Tamás: „Jog és irodalom. Tézisek helyett” *Jogelméleti Szemle* 2007/2, <https://goo.gl/LDyMX8>.

²⁹ A hazai vonatkozású, jogi narratívával foglalkozó kutatások közül a Fleck Zoltán által szerkesztett, *A jogtudat narratív értelmezése* című tanulmánykötet az itthon eddig kevésbé alkalmazott narratívakutatás – lásd Patricia EWICK – Susan S. SILBEY: *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life* (Chicago: University of Chicago Press 1998) – módszertánát alkalmazva vizsgálja a hazai jogtudat változását a XX. század második felétől napjainkig az élettörténet-kutatás módszertánán keresztül. Jelen írás szempontjából érdekes a párhuzam a kötetben a megkérdezettek által a Rákosi-korszakról előadottak és a Priuszban leírtak között, hiszen a műben a korszak jogát, jogtalanságát megélő szerző vallomását olvashatjuk. FLECK (szerk.) (15. j.).

³⁰ ESTERHÁZY Péter: „Egy irodalmi szenzáció” in ESTERHÁZY Péter: *Az elefántcsonttoronyból* (Budapest: Magvető 1991) 167, <https://goo.gl/n538gb>, újraközli ÁGOSTON Zoltán (szerk.): *Talán a kérdés. Írások Bertók Lászlóról* (Pécs: Alexandra 2005) 186–187, <https://goo.gl/KsHZyd>.

ra hatással voltak.³¹ Csburgóra járt gimnáziumba, ahol a társaival alapított verskörben írt költemények miatt utóbb, a sikeres főiskolai felvételi után, 1955-ben vádat emeltek ellene. A vád a népi demokratikus államrend elleni izgatás büntette volt, amiért Bertók öt hónapot töltött az ÁVH kaposvári pincéjében. Az erről szóló történetet örökíti meg a szerző által „dokumentumregényként” meghatározott *Priusz* című írása.³² Szabadulása után, 1959-ben Nagyatádra került, ahol könyvtáros lett. Ezekről az éveiről Bertók egyik levelében azt írta:

Másfél évig egyáltalán nem, aztán csak magamnak írtam [...]. A hivatalos kritika, de még a nem hivatalos baráti vélemények sem hatottak rám, nem segíthettek, mert az elmúlt években ilyesmivel egyáltalán nem találkoztam... Ezek a versek kapálás, szénagyújtás, krumpliszedés közben teremtődtek, mivelhogy az elmúlt időszak nagyobb részében paraszt voltam.³³

1964-ben Pécsre költözött, ahol újra könyvtárosi állást vállalt, majd 1975-től a *Jelenkor* irodalmi folyóirat szerkesztőségi tagja lett. Költészetére a kísérletezés jellemző, munkáiban egyaránt érzékelhető a formai és a tematikai változatosság.³⁴ Főként Csokonai, Petőfi, József Attila, Weöres Sándor és Csorba Győző hatott munkásságára.³⁵ Líráját igen nagy mértékben befolyásolta dél-somogyi, paraszti származása és a *Priusz*ban megörökített meghurcoltatása.³⁶

A *Priusz* azután született, hogy a rendszerváltás után a semmisségi törvénynek³⁷ köszönhetően a Somogy Megyei Bíróság érvénytelenítette az 1955-ben hozott terhelő ítéletet. A költő így 35 év után először juthatott hozzá az eljárás irataihoz. A büntető-eljárás alapjául szolgáló cselekmény pusztán annyi volt, hogy 1952-ben és 1955-ben a szerző és barátai versköröket alapítottak, és az ennek keretein belül íródott műveket a hatóságok felforgató tartalmúnak minősítették.

A műben az eljárás folyamán begyűjtött bizonyítékok és a meghozott határozatok ismertetése mellett az iratokhoz fűzött kísérőszövegekből ismerhetjük meg az eseményeket. Azzal, hogy a kísérőszövegek egy gyanúsított kihallgatás során keletkezett vallomás stílusában íródtak, a szerző ráerősít a hivatalos iratokban is használatos jogi kifejezőmódra. A mondatok a „kérem, én” vagy „beismerem” szavakkal kezdődnek, ami kihallgatósobai hangulatot teremt. A mű tehát éppen attól válik izgalmassá, hogy a hivatalos jogi és az áldozati narratíva egy időben jelenik meg egymás mellett. Csűrös Miklós szerint ezzel a technikával „Bertók szabatosan meghatározza a különbséget a maga fölfogása és a hasonló külső sorsot elszenvedő politikai lázadó, forradalmár vagy

³¹ Gyermekkoráról lásd BEDECS László: „Szonettkék, háromkák, hosszúkák. Beszélgetés Bertók Lászlóval” *Parnasszus* 2007/4, 7–17, <https://goo.gl/Sz5EYL>.

³² BUDAI Katalin: „Az a kis sáv...» Bertók Lászlóval beszélget Budai Katalin” *Magyar Napló* 1993. augusztus 2., 4–8.

³³ FODOR András: *Bertók Lászlóról* in ÁGOSTON (szerk.) (30. j.) 11–15.

³⁴ Költészetéről lásd TANDORI Dezső: „Mindig a megoldás lehetősége...» Bertók László költészetéről” *Jelenkor* 1980/3, 198–204, <https://goo.gl/PV7j3Y>.

³⁵ CSUHAI István: „Elkapni a nagy semmi szárnyát. Bertók Lászlóval beszélget Csuha István” *Élet és Irodalom* 1999. április 9., 6–7.

³⁶ Bertók életéről és munkásságáról bővebben lásd NAGY Imre: *Bertók László. Beszélgetés és tanulmány* (Pécs: Pannónia Könyvek 1995).

³⁷ 1990. évi XXVI. törvény az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról.

mártír típusé között”.³⁸ A per iratai így, ahogy Bertók a regény kezdősoraiban fogalmaz, bekerülhetnek az „ómárium” „főső” fiókjába, a színes fémdobozban tárolt családi iratok mellé, ahol földvásárlási papírok, örökösödési végzések, anyakönyvi kivonatok, adóívek vagy épp a nagy becsben tartott pálinkafőzési engedély is pihen.³⁹ E gondosan megőrzött okiratok révén megismerhetővé válik egy család történetének egyik szelete. A történet azonban csak a másik fél elbeszélésével együtt válhat teljessé, hiszen Bertók narratívája az okiratok tárgyilagosságával szemben sokkal személyesebb, mert az a megéltekkel kapcsolatban érzelmeket és egyéb gondolatokat is közöl. Ezért lehet úgy érvelni, hogy a mű beleillik a narratív jogtudomány azon célkitűzésébe, hogy a személyes történeteken keresztül átélhetővé váljék az 1950-es évek jogi kultúrája. Minderre Csűrös is rámutat a *Priusz*ról írt elemzésében:

Irodalmi vagy nem irodalmi eszközökkel sokféleképpen ábrázolták az ötvenes évek koholt pereit; a hiteles földolgozások közös jellemvonása, hogy az egyedi eset tárgyilagosságot ismertetésén átdereng a modell, a történet „jó példa” lesz „az egész mechanizmusra, ami akkor működött”, ahogy Bertók mondja a magáéről.⁴⁰

Az iratok és a személyes narratíva kettősségét jól ábrázolja a szerző 1955 áprilisában írt, a *Somogyi Néplapban* megjelent rövid önéletrajza és a pár hónappal rá született ügyészi vádirat:

Szeretem az irodalmat, mint az életet. De szívesebben beszélek az irodalomról, mint az életemről, hiszen az ember húszéves korig mennyit is él? Mennyit? Csak nagy terve, vágyai, álmai vannak, és fiatalos hite. Élményei most jönnek seregestől, és most kezd az élményein igazán elgondolkozni.

Szeretem a dolgos embereket. Szeretem szűkebb hazám küzdő magyarjait. Gondjaikat magaménak érzem, örömmükben osztozom.

Szeretem a munkát és az ifúságot. Jó barangolni a fiatalság rózsakertjében, győzedelmeskedni a száraz tüskék okozta fájdalomokon. Szüleim parasztkok.

Vésén születtem. Az általános iskolát ott végeztem. Majd a csurgói gimnáziumba kerültem. Tavaly érettségiztem. Jelenleg a marcali postán dolgozom. Szeretnék egyetemre vagy főiskolára kerülni, olyan szakra, amely szoros kapcsolatban van az irodalommal.

Sokat akarok írni és olvasni. Kedves magyar íróim: Petőfi, Ady, József A., Mikszáth, Móricz. A ma élők közül: Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Veres Péter.

Verseim először 1953-ban jelentek meg, a *Dunántúlban*. Ötödikes elemista koromban írtam az elsőt, azóta sok rossz és kevés jó verset írtam.

Mik a terveim? Nagyon sok van – amennyi egy húszéves emberbe befér. Dolgozni, tanulni akarok, és nem utolsósorban írni, jó és igaz verseket írni.⁴¹

A leírásból kitűnik, hogy Bertók lelkes, az irodalom iránt rajongó fiatal költőnek mutatja be magát, akinek a jövőre nézve számos vágya és terve van. A szövegrészlet olvasása során szembetűnő, hogy a szerző számára fontos a származása, hiszen egyaránt

³⁸ Csűrös Miklós: „»Én csak torkig voltam már...«” *Holmi* 1994/9, 1376–1380, <https://goo.gl/VyZXcK>.

³⁹ BERTÓK (1. j.) 5.

⁴⁰ Csűrös (38. j.).

⁴¹ BERTÓK (1. j.) 27–28.

személyiségformáló környezetként emlékezik meg szülőfalujáról és annak környékéről, valamint a magyarságáról. Ezek hatását fedezhetjük fel abban is, hogy példaképei között egyértelműen a népies irodalom képviselőit sorolja fel. Az önéletrajzból egy életvidám, érzelmmel teli fiatal képe rajzolódik elénk, nem pedig – ahogy a későbbiekben olvashatjuk – egy felforgatóé, akinek célja, hogy verseivel megdöntse a regnáló államrendet.

Az önleírással szemben 1955. október 1-jén az ügyészi vádirat már így jellemzi a szerzőt:

III. r. Bertók László középparaszti családból származik. 8 ált. iskolát végzett, az iskola elvégzése után a csurgói gimnázium növendéke lett. Ott ismerkedett meg Zsovár Józseffel. Bertók László már Csurgón is írt ellenséges tartalmú verseket. Az iskola elvégzése után levélbeni kapcsolatot tartott fenn Zsovár Józseffel. A későbbiek során megismerkedett Weisz Jenővel levélküldözgetésen keresztül. 1955. év január 30. napján pedig részt vett az Ady kör megalakításán Nagyatádon. Az alakuló gyűlésről Zsovár József értesítette és hívta meg. Az alakuló gyűlésen kijelentette Bertók László, hogy a mai irodalmat meg kell semmisíteni és újat kell alkotni. Bertók László is írt izgatató és ellenséges verseket. [Ezek között a *Csendélet*, a *Lefekvés előtt*, az *Átok*, az *Intés* és a *Nem tagadom* című verset sorolja fel a vádirat.]

Az eljárás során Bertók László beismerte bűnösségét [...]. Az eljárás során azzal védekezett, hogy végső elkeseredésében követte el a bűncselekményt, mert nem vették fel az egyetemre.⁴²

A vádirat, mely az újságban közölt önjellemzésnél csupán pár hónappal később íródott, azt feltételezi, hogy a fiatal szerző és társai verskörük megalakításával és ott végzett tevékenységükkel jelentős veszélyt jelentenek az államra. Ezt a veszélyt a vádiratot szerkesztő ügyész az „izgatató és ellenséges” versekben látja megvalósulni.

A *Magamról* című írás és a vádirat összehasonlításakor vehetjük észre, hogy nem csupán a tartalom, de a stílus is éles kontrasztban áll egymással. A vádirat rideg, távolságtartó, megbélyegző, sokszor komolykodó stílusával a szerzőt már bűnözőként kezeli, és mind személyiségéhez, mind munkáihoz negatív jellemzőket rendel. A vádiratban foglaltak nem engednek lehetőséget a vádlottaknak valódi indítékaik kifejezésére, amiről a szerző védekezéséről szóló félmondat emlékezik meg. A külső szemlélők számára az empátia kialakulására nem hagy teret a vádirat szövege azzal, hogy a szerző elkeseredését az elkövetés indítékaként fogalmazza meg.⁴³

⁴² BERTÓK (1. j.) 47–55.

⁴³ „Ami a narratív sémákat és kliséket illeti: leegyszerűsítve: olyan történetmintákról van szó, amelyek részét képezik mindannyiunk közös történetkészletének, származzanak akár mítoszokból, szépirodalomból vagy a hétköznapi élet »forgatókönyveiből«. Gyakran ezek által – és nem a logika szabályaihoz igazodó argumentációval – tesszük mondandónkat felismerhetővé, érthetővé és elfogadhatóvá mások számára. S ezek segíthetik egy keresetlevél, egy vádirat, egy perbeszéd, egy ítélet, egy fellebbezés megírásakor, vagy a tárgyalóteremben a jogászt abban, hogy »ugyanazon tényállásalemekekből« egymástól teljesen eltérő történeteket konstruáljon. [...] Sokak meggyőződése szerint az eljárásokban részt vevő jogász fő feladata (s ha jól gyakorolja képességeit, akkor erénye): a történetmondás. Nem véletlen az amerikai jogászok egyik bon mot-ja, amely szerint »a bíróságon mindig a legjobb sztori győz«, sem az, amit Richard Sherwin idéz egy tapasztalt peres ügyvédtől a saját munkáját illetően: »Amit csinálók, arra úgy tekintek, hogy bejárszom magam bizonyos általánosan elfogadott történetekbe, amelyek áthatják a társadalom életét. Amit teszek, az

A vádiratban további információk olvashatók a verskör tagjai által kifejtett tevékenységről és a bizonyítékokról:

[Bertók és társai] 1955. január 30. napján Nagyatádon a kultúrotthonban megalakították az Ady Endre irodalmi kört. [...] Az irodalmi kör célja az lett volna „hogy az elnyomott parasztságot verseivel kiemelje a nyomorból”. Célja volt a körnek olyan irodalom létrehozása, amely küzd a beadás ellen, nem lesz pártos, hanem csupán művészi és nem fogja támogatni a Párt politikáját. Olyan irodalom lesz, amely rámutat a parasztság „kizsákmányolására”. Az irodalmi kör távolabbi célja egy verses kötet, úgynevezett antológia kiadása lett volna amelynek címe az Út-rakelés [sic!] lett volna. Az alakuló gyűlésen Zsovár kijelentette hogy helyteleníti a párt vezetők dicsőítését, helytelen volt az irodalmi kört (!) a Pártnak alárendelni. Azt is kijelentette, hogy az ÁVH. hatalmába kerülő személyeket, akik az MDP. politikájától eltérő ideológiát vallanak megkínózzák.

Az ügyész által leírt cselekmények indítékait Csűrös a következőképp írja le:

Indulatának két gerjesztője, a parasztság kizsákmányolása miatti fölháborodás és a keserűség, hogy tehetség, kitűnő bizonyítvány, hivatástudat nem elég a továbbtanuláshoz, közös eredetű. A bíróság által egykor inkriminált korai Bertók-versekben fölhangzó panaszokat, fenyegetéseket, átkokat a kibontakozás frusztrálása, a gúzsbakötöttség miatti tehetetlen düh erősíti föl. [...] Az *Átok* mottószerű alcíme fölöslegessé teszi a keletkezéstörténeti eligazítást: „Egy egyetlen és két főiskola elutasított.” Bezárulni látszik a sors, a továbblépni akaró leküzdhetetlen akadályba ütközött.⁴⁴

A sorsukat kilátástalannak látó fiatalok baráti körben elmondott mondataik, valamint verseik miatt még az ítélet meghozatala előtt megtorlásban részesültek. Bertók részletesen leírja az ÁVH kaposvári fogdájában töltött napjait, ahol ugyan konkrét fizikai erőszakkal nem, de megalázó vallomások kikényszerítésével, elkülönítéssel és egyéb, a pszichét kínzó eszközökkel próbálták megtörni. A fogságban töltött öt hónap alatt szülei igyekeztek segítségére lenni, ügyvédet fogadtak és igazolásokat gyűjtöttek be a fiúk ártatlanságának alátámasztásához. A paraszti származású, a joggal legföljebb a fémdobozban található okiratok lapozgatásakor találkozó szülők először voltak kénytelenek szembesülni a jogi eljárásokat jellemző kiszolgáltatottsággal, amikor „a kaposvári [ügyvédi] irodában fölveték” őket.⁴⁵

Az ügyben az ítélet hozott fordulatot: a bíró végül ugyan elítélte a vádlottakat, azonban mindössze nyolc hónap szabadságvesztés büntetést szabott ki. A bíró, ahogyan Bertók írja „[c]súri-csavarja, ki-kirohan, de végül is minden enyhítő körülményt figyelembe vesz, mintha segíteni akarna, mintha csak játszásból ítélné el bennünket”.⁴⁶

annyi, hogy fogom az ügyfelem történetét, és olyan narratív vágányra állítom, amely az embereket arra vezeti, hogy: 'Oké. Rendben.'«” NAGY Tamás: „Előszó: joghoz és irodalomhoz (bevezető tanulmány)” *Irodalmi Szemle* 2015, <https://goo.gl/4fn2Tw>.

⁴⁴ Csűrös (38. j.) 17–18. „Mert sereg vagyunk: tízek, százak, ezrek, / akiket becsaptak, mint szél a kaput, / akiket kód, bánat, elszántság öveznek, / s nem tudjuk, hogy éltünk útja merre fut. / Kinek köszönhetjük? Meg fogjuk köszönni, / ha nehéz is addig törött lábbal menni. / Meg fogjuk köszönni, de úgy megköszönni, / hogy köszönés után nem marad ott semmi.” Részlet BERTÓK *Átok* című verséből in BERTÓK László: *Platón benéz az ablakon* (Budapest: PIM 2011) 11, <https://goo.gl/BptSHB>.

⁴⁵ BERTÓK (1. j.) 5.

⁴⁶ BERTÓK (1. j.) 59.

Az ítélet indokolása a következőképp szól:

Az I–III. r. vádlottak személye a társadalomra nem veszélyes, cselekményük társadalmi veszélyességét azonban fokozza az izgató kijelentések tetszetős verses formája, kulák osztályhelyzeténél fogva ugyancsak fokozottan veszélyes a társadalomra a IV. r. vádlott személye. Enyhítő körülménynek vette a megyei bíróság mind a négy vádlottal kapcsolatban fiatal korukat, II. és III. r. vádlottaknál töredelmes megbánásukat, s mellőzöttségük miatti elkeseredésüket, I–II. és III. r. vádlottakkal kapcsolatban végül még azt is, hogy politikai nevelésüket nyilvánvalóan elhanyagolták. Súlyosbító körülményként mind a négy vádlott terhén csak a folytatólagosság jelentkezik. A bűnösségi körülmények ilyen állása mellett a megyei bíróság úgy találta, hogy a vádlottak cselekménye büntetési tételének törvényi minimuma is aránytalanul súlyosnak mutatkoznék, ezért a vádlottak javára az enyhítő szakaszt alkalmazta.⁴⁷

Az indokolásból kiolvasható, hogy a bíró szimpatizált a terheltekkel, ugyanis minden lehetséges enyhítő körülményt figyelembe vett, és a vádirattal szemben igyekezett a verkör tagjainak cselekményeit bagatellségüknek megfelelően feltüntetni. Bertók elmondása szerint a bíró „egy másik szint, nem ugyanaz, mint a vádiratot s egyebeket fogalmazó ügyész”.⁴⁸

Az ítélet stílusa a vádirattól már egészen eltérő, az enyhítő körülmények leírásából megállapítható, hogy az ügyésszel ellentétben a bíró nem igyekszik eltárgyasítani a vádlottakat, hanem épp ellenkezőleg, igyekszik személyiségük pozitív oldalát is feltárni. Mindezen túl az ítélet szövegezése néhol már a groteszk jegyeit mutatja, amikor a társadalmi veszélyesség fokozásaként említi a „tetszetős verses formát” vagy némelyik vádlott „kulák osztályhelyzetét”.

Az ítéletben leírta, sőt a vádirat túlzó fontoskodása valóban igen groteszk módon hathat a ma olvasója számára, de ahogyan Nagy Tamás is írja,

olvasói sem közelíthették volna meg ironikus-groteszk elbeszélésként az ítéletet. A jog szövegei nem ilyenek, társadalmi funkciójukat, jellegüket, következményeiket stb. illetően sok tekintetben különböznek az irodalmi szövegektől, és semmiképp nem a szépirodalmi alkotások létrehozásának a szándékával fogantatnak. A műfaj darabjai egy ennél „in a field of pain and death” jóval kegyetlenebb színház produktumai: kivégezethetnek, munkatáborba és fegyházba, börtönbe és javító-nevelő intézetbe zárathatnak embereket, megfoszthatják őket vagyonuktól, munkahelyüktől, gyermeküktől.⁴⁹

Bertók és társai ügye ugyanis bármennyire is tűnhet egyszerre jelentéktelennek és eltúlzottnak, nem szabad elfelejteni, hogy a cél a hatalom szempontjából nem a szóra-koztatás, hanem a társadalom megfélemlítése volt, annak legkisebb mikroközösségéig. Az eljárás és az azzal járó megbélyegző priszus ugyanis Bertók „egész életén kitörölhe-

⁴⁷ BERTÓK (1. j.) 47–55.

⁴⁸ BERTÓK (1. j.) 47–55.

⁴⁹ NAGY Tamás: „»Vörös zászló leng, lengeti a szél...« A jog szövege Hajnóczy Péter *A fűtő* című elbeszélésében” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: *Iustitia modelli áll* (Budapest: Szent István Társulat 2011) 117–118.

tetlen nyomokat hagyott”.⁵⁰ Az értelmetlennek tűnő jogi hercehurca az egyén, tehát a szerző számára elérte a célját:

Lett ott belül bennem, valahol nagyon mélyen egy rettenetes súly, egy kőhegy, egy vasbánya, ami húzott lefelé, de ami tartott is, hogy a szél irányába el ne repüljek, hogy gyanakodjak, tartózkodjak akkor is, ha talán nem kellene. S lett kifelé, kívül egy sokáig elmosódott arc, egy képmás, egy élet, amely beteljesedni, élni akart.⁵¹

A *Priuszban* a jogi narratíva mellett egyszerre megjelenített áldozati narratíva azt a Mark G. Yudof által leírt emberi hangot (*human voice*) jeleníti meg,⁵² amely által jobban megérthetjük, hogyan élték meg az emberek az ötvenes évek mindennapjait. Ez jelenti a kapcsolódási pontot a mű és a narratív jogtudomány között, ugyanis a *Priuszban* leírtakon keresztül erőteljesebben átérzhetjük azt a folyamatos bizonytalanságot, szorongást és félelmet, amelyet a hatalom a makroszintektől kezdve egészen a kisközösségekig és az egyénig közvetített. Bertók története egy, a korszakot átélő személy története; ahogyan Esterházy írja:

ez sokkal igazabb, mint a sértődések története, nem beszélve a bátorságok és hősiességek és meaculpázások (ál)történetéről. A megaláztatás története ez, ahol nincs megalázó és megalázott, csak megalázók és megalázottak vannak, profanus vulgus, valami irtózatosságot, súly, amit nyakába vesz, kap a személy.⁵³

A *Priusz* nem a történelemkönyvekből ismert nagy koncepciók perekről szól, hanem a kisebb súlyú eljárásokról. Ezek a mindennapi, kevésbé számottevőnek tűnő történetek azok, amelyek az elmaradt kollektív kibeszélés jelentős részét teszik ki. A *Priuszban* Bertók az igazságbizottságként szolgáló irodalmi térben meséli el meghurcoltatásának történetét és pótolja meghíusult vitáját korábbi vádlóival. És hogy

[m]i a különös mindebben? Éppen hogy semmi. Az, hogy semmi szenzációt nem tartalmaznak. Az, hogy minden ismerős. Az, hogy az egészben van valami fájdalomasan távoli, valami poros, „érdektelen” és néma. Hogy bizony ez kicsi ügy, kis per, kis ítélet, kis gazságokkal, kis megalázkodásokkal, ócska koncepcióval és konstrukcióval – nagy és végtelen védtelenséggel –, vacak, unalmas emberi mechanizmusokkal: cserbenhagyásokkal és „beismerésekkel. [...] A brutalitás és a nyomor végtelen és névtelen történelmének ez a kicsi dokumentuma is azt mutatja, mennyire csak emberi, s mint ilyen: elviselhetetlen történet ez. Az évezrede szegények: a megalázottak és megszorítottak ügyefogyottsága, ügyetlensége, öntudatlansága, kiszolgáltatott toporgása ez „a törvény kapujában”. De hol a törvény, hol az igazság itt, hol az abszurd vád – sors? – elfogadása vagy a vele folytatott küzdelem okozta katarzis mint az emberi nagyság és méltóság pozitív lehetősége? Seholy semmi efféle. Csak a jogrendnek álcázott pusztaság, végtelen erőszak okozta örök, ártatlan büntudat, lelki csonkolás és félelem.⁵⁴

⁵⁰ Arról, hogyan formálta Bertók stílusát a *Priuszban* előadott múlt, bővebben lásd Orosz Ildikó: „Akkor is, ha abba hagyom.» Bertók László szonettköltészete” *Jelenkor* 2001/12, 1269–1289, <https://goo.gl/G6QeG8>.

⁵¹ BERTÓK (1. j.) 114.

⁵² Mark G. YUDOF: „Tea at the Palaz of Hoon: The Human Voice in Legal Rules” *Texas Law Review* 1988, 589–622, <https://goo.gl/oqk4kj>.

⁵³ ESTERHÁZY (30. j.).

⁵⁴ BALASSA Péter: „A törvény kapujában?” *Jelenkor* 1990/7–8, 613–614, <https://goo.gl/zgaviv>.

Tanulmányomban rámutattam, hogy az eredetileg jelentősen eltérő helyzetek leírására kidolgozott narratív jogtudomány miként világíthatja meg a diktatúrák mindennapos elnyomásának gyakorlatát. Bár hazánkban a múlt rendszerek élményeinek feldolgozására intézményes keretek közt nem került sor, Bertók *Priusz* című műve és a hasonló próbálkozások ugyanezt a funkciót tölthetik be. Azzal, hogy Bertók saját narratíváját a hivatalos jogi szöveg közé szöve közli, teret nyújt a bahtyini karnevál-élmény létrejöttéhez, ezáltal pedig hozzájárulhat a történelem és a diktatúra okozta sebek begyógyításához. Az irodalmi közeg így egyfajta „második világgá” válik, mely megszabadítja az elbeszélő történetét a jogi formalizmus kötöttségeitől, a szerző elbeszélését átélhetővé, érzékletesebbé téve.⁵⁵ A Bahtyin által vázolt középkori karneválhoz hasonló, a korlátoktól és hivatalos előírásoktól független tér – melyet az irodalom és a művészetek biztosíthatnak – ezáltal járulhat hozzá ahhoz, hogy a jogi eljárások tapasztalatait az olvasókkal megossza, rámutatva különösképpen a gyakorlati jog egyes jellemző tulajdonságaira. Érdekes vállalkozás lehetne a XX. század magyar történelmének élményeit ilyen módon feldolgozó további szövegek vizsgálatát a *narrative jurisprudence* nézőpontjából megtenni.

⁵⁵ Mihail BAHTYIN: *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz kultúrája* [ford. KÖNCZÖL Csaba – RAINCSÁK Réka] (Budapest: Osiris 2002) 13.